

**PIOTR WAWRZENIUK. CONFESSIONAL CIVILISING IN UKRAINE.
THE BISHOP IOSYF SHUMLIANSKY AND THE INTRODUCTION OF
REFORMS IN THE DIOCESE OF LVIV, 1668–1708. HUDDINGE:
SÖDERTÖRN HÖGSKOLA, 2005 [SÖDERTÖRN DOCTORAL
DISSERTATIONS, 3]. 160 p.**

Праця шведського історика Петра Вавженюка присвячена спробам соціального та конфесійного реформування парафіяльного кліру Львівської православної, а згодом греко-католицької єпархії впродовж другої половини XVII – початку XVIII ст. Вирішальна роль у здійсненні цих реформ належала Йосифові Шумлянському – львівському православному та унійному єпископові (1667–1708), одному з головних дієвих осіб у справі остаточного утвердження унії на території Галичини 1700 року. Будучи львівським єпископом, він ініціював підготовку й запровадження низки практичних настанов, спрямованих на покращення стану парафіяльних священиків і вдосконалення управління парафіями: їх було зібрано та надруковано у двох виданнях – так званому “Зерцалі” (1680 р.) та “Метриці або реєстрі” (1687 р.). Поміж іншим єпископські вказівки включали інструкції щодо запровадження і ведення метричних книг хрещень, шлюбів та смертей; тлумачення процедури святкування церковних свят; нормативні приписи стосовно поведінки священиків. Відповідний одяг, правильні манери поведінки і спілкування з панями, гігієна, тверезість та осуд пияцтва, заборона надмірно частих контактів з простими парафіянами, особливо спільних застіль і святкувань, нарешті знання польської та латинської мов – ось приблизний перелік вимог, дотримання яких, на думку Й. Шумлянського, мало сприяти якісним змінам у суспільному становищі православних / унійних священиків, покращити сприйняття та оцінку кліру представниками інших соціальних верств.

Автор рецензованої книги розглядає ці заходи Й. Шумлянського як одну зі спроб, здійснених упродовж XVII ст. ієрархами Православної церкви Речі Посполитої з метою поліпшити душпастирську діяльність та підвищити статус нижчого духовенства – у відповідь на виклики Католицької Реформації. Швидке й вдале оновлення Римо-католицької церкви в XVII ст. поміж іншим включало всебічне реформування її кліру. Ці зміни знайшли свій вираз, насамперед, у підвищенні освітнього рівня священиків, нових стандартах поведінки та манер кліру, зрештою – у дедалі більшій нобілітації духовної верстви. Тож православні ієрархи, як зазначає П. Вавженюк, висували нові вимоги до характеру душпастирської діяльності та стилю життя православних священиків, керуючись успішним прикладом централізованої, догматично консолідованої Католицької церкви з її численним, освіченим і добре вишколеним духовенством.

Тексти Й. Шумлянського дають, однак, лише нормативний зріз реальності, повідомляючи про моделі та правила поведінки, яким, як очікувалося,

священики будуть слідувати. Тому далі П. Вавженюк скеровує свою увагу на факти й явища соціальної практики та щоденного життя духовенства, відображені в матеріалах консисторських судів того часу. Аналіз свідчень, які містять протоколи останніх, дозволяє авторові поставити питання про те, наскільки успішно й ретельно реалізовувалися на практиці нормативні приписи, задекларовані у збірниках Й. Шумлянського, а відтак – з'ясувати наскільки серйозною була спроба конфесійного цивілізування нижчого духовенства, ініційована львівським єпископом. Водночас робота П. Вавженюка є одним з перших прикладів практичного застосування ідей сучасної західної історіографії (Гайнц Шеллінг) та соціологічної думки (Норберт Еліас) для аналізу релігійно-церковних явищ ранньомодерної історії України. На думку автора, саме концепції конфесіоналізації, цивілізування та соціального дисциплінування, наголос на яких в останні десятиліття став домінуючим в інтерпретаціях релігійної історії ранньомодерної Європи, є ключовими для пояснення соціального контексту ініціатив Й. Шумлянського.

Як вже зазначалося, робота шведського історика ґрунтується на детальному аналізі матеріалів консисторських судів – джерела, яке дотепер майже не вивчалось дослідниками української релігійно-церковної історії. П. Вавженюк проаналізував книги протоколів Львівського консисторського суду за 1668–1674, 1679–1689, 1692–1696 і 1700–1706 рр., що стосуються переважно двох головних деканатів – Львівського та Галицького. Спершу автор подає короткий *огляд діяльності консисторського суду* за часів єпископства Й. Шумлянського (місця засідань, процедура розгляду, система покарань, ефективність та основні труднощі, що виникали в діяльності суду) і на його підставі робить цікаве спостереження: головними факторами, які впливали на частоту появи перед судом священиків з різних деканатів, були не лише відстань до місця, де засідав суд, але й також заможність та безпечність окремих деканатів. Як свідчить авторський аналіз, найчастіше перед судом поставали священики деканатів, з яких надходили найвищі суми катедрального податку і які були розташовані в західній та центральній частинах Львівського й Галицького архідеканатів.

Далі П. Вавженюк переходить до розгляду другого важливого кола питань, що їх умовно можна окреслити як *парафіяльні священики перед консисторським судом*. Шведський історик детально аналізує типи справ, в яких парохі виступають як відповідачі (звертаючи також увагу на соціальний статус скаржників у таких справах проти духовенства), і робить висновок, що найчастіше священикам інкримінували офіційні правопорушення. Серед останніх найтиповішим, у свою чергу, було недотримання канонічних норм та правил укладення шлюбів. Інші справи, дотичні цієї категорії правопорушень, стосувалися виявлення тайни сповіді та занедбання священицьких обов'язків. В одному випадку священика було звинувачено в тому, що він, перебуваючи в корчмі, здійснив освячення присяги, складеної бандою грабіжників. Характерно, що найчастіше зі звинуваченнями в офіційних правопорушеннях проти

священиків виступали не приватні скаржники, а офіційні церковні слідчі. Особа, яка посідала такий уряд, іменувалась *instigator duchowny / instigator spiritualis*, представляла інтереси Церкви в консисторському суді і була наділена правом позивати священиків на основі підозр та їх поганої слави. Судові процеси, ініційовані проти священиків на підставі інших звинувачень (зокрема у фінансових правопорушеннях, дифамації та насильстві), траплялися рідше. У таких випадках священикам доводилося відповідати в судах на звинувачення переважно інших представників духовного стану. Однак ця залежність характерна не для усіх категорій справ. Наприклад, П. Вавженюк наводить цікаве спостереження, що в справах про насильство позивачами священиків найчастіше виступала шляхта (с. 116). Проте висновок, до якого доходить автор, не є переконливим. Історик твердить, що значне число випадків, коли шляхта виступала з позовами проти священиків у справах про насильство, свідчить про існування виразної соціальної дистанції між цими суспільними верствами. Насправді ж цілком можливий і протилежний висновок – про тісні щоденні контакти представників шляхти та духовенства, що й обумовлювало частоту конфліктів між ними. Для з'ясування цього питання суттєвим моментом, як видається, є приналежність більшості позивачів до нижчого або середнього прошарку шляхти.

Судові справи про насильство перебувають у центрі уваги П. Вавженюка і в останньому розділі його праці, присвяченому *взаємовідносинам священиків і селян*. Дослідницьку перспективу автора в цьому розділі можна трактувати як мікроісторичну: тут подано детальний опис кількох випадків, які стали предметом судового розгляду і в яких священики виступали активними учасниками конфліктів всередині сільських громад. Крізь призму цих казусів історик намагається з'ясувати якими були місце і роль парохів у житті місцевих громад та очікування щодо поведінки й обов'язків священиків з боку їхніх парафіян.

Усі судові справи, безумовно, унаочнюють надзвичайно гострі й драматичні конфлікти між священиками та парафіянами, але й навіть такі “екстремальні” приклади вказують на очевидні відмінності між очікуваннями церковних ієрархів і щоденною поведінкою парохів. Звинувачення у схильності до насильства, пияцтві, інших проявах скандальної поведінки, зухвалому й грубому ставленні до своїх парафіян та інших священиків, що часто завершувалося зіткненнями і бійками, знаходимо в описах майже усіх зазначених справ. Представлені як “ексцеси” й “скандали” в поведінці священиків, ці випадки не можуть, вочевидь, репрезентувати спосіб життя та моральне обличчя усього парафіяльного кліру Східної церкви зламу XVII і XVIII ст. Проте подібні епізоди підтверджують небезпідставність дій Й. Шумлянського, пояснюють мотиви, що спонукали львівського єпископа до реформування парафіяльного кліру. Поряд з цим П. Вавженюк також підкреслює: часами вимоги парафіян до своїх парохів явно суперечили тим уявленням про поведінку священика, що їх

знаходимо в єпископських інструкціях. Як показує приклад судової справи мешканців підльвівського села Голоско проти свого пароха Андрія, спроби священника дистанціюватися від громади та вести спосіб життя, відмінний від своїх прихожан – згідно правил, що нагадують приписи Й. Шумлянського, не знаходили схвалення серед парафіян і могли бути джерелом гострих конфліктів між громадою й парохом. Водночас деякі з описаних казусів недвозначно свідчать про існування постійної загрози звернення громади до іншого священника і запрошення його на парафію замість пароха, з яким парафіяни перебували в конфліктних відносинах. Відтак автор робить загальний висновок про непевність становища парафіяльного кліру, чий статус та авторитет піддавався постійним випробуванням – з боку різноманітних інтересів і груп як всередині місцевої громади, так і в стосунках з іншими представниками духовенства.

Як справедливо зазначає П. Вавженюк, священник був ключовою фігурою громадського життя, носієм значної влади та авторитету, який часто опинявся в центрі гострих конфліктів між сільськими угрупованнями. Причому священники часто виконували роль не медіаторів чи мирових (цей цікавий аспект суперечок залишився поза увагою автора), а активних учасників цих конфліктів, представляючи чи навіть очолюючи одну з ворогуючих сторін. Загалом можна погодитися з П. Вавженюком стосовно “нормативної природи” більшості звинувачень, висунутих парафіянами проти своїх священників, яка відображала їхні уявлення про взірцевого душпастиря. Але суттєвими видаються й питання, які автор залишив без відповіді: наскільки ці звинувачення мали також інструментальний характер у перебігу громадських конфліктів, наскільки парафіяни були здатні маніпулювати нормативними ресурсами канонічного права, які стосувалися парафіяльного духовенства, і наскільки в такому разі консисторські суди були ще одним, але очевидно не єдиним форумом для ведення локальних конфліктів.

Юрій ЗАЗУЛЯК